

MADÁCH-TANÍTÁSUNK KUDARCAINAK HÁTTÉRÉRŐL

Vannak kérdések, amelyeket nem szeretünk föltenni. Vannak válaszok, amelyeket nem szeretünk hallani. Mert vannak igazságok, amelyekkel nem bírunk megbirkózni. Igaz, itt, a XX. század végén gyakran vagyunk nagyra felnőttiségünkkel. Ám a felnőttiséggel járó önálló gondolkodás és felelősség – úgy tűnik – egyelőre nemigen kell senkinek.

A valódi művész viszont tudja, éppen azért született erre a világra, hogy rákérdezzen elhallgatásainkra. Hogy kimondja, amit talán sokan sejtene, néhányan tudnak is, csak nem merik vagy nem tudják még kimondani. Nem tudják, mert még nem érett bennük szavakká a sejtetem. Nem merik, mert félnek. Félnek az elődök összefabrikálta legendák elosztatásától, a kimondott szó erejétől, féltek jóltáplált, langyos illúzióikat, félnek az ördögtől, hogy megjelenik, ha kimondják a nevét.

Olyan ellentmondás ez, amely bizony egész irodalomtörténet-írásunkra ráveti árnyékát. De leginkább mégis az irodalom tanítása során kerül felszínre. Mert – amint mondani szokták – a papír sokmindent elbír. Tévedést, hibát, torzítást és hamisítást egyaránt. A tanári katedrán azonban átlátszóvá válnak hazugságaink, árulkodóvá mellébeszéléseink, beszédesekké elhallgatásaink.

A tapasztalat bizonyítja, e szempontból mindegy, hogy a régi, az önmagát marxistának deklaráló, valójában a marxizmust primitív történetfilozófiává silányító vulgarizálás szellemében tanítunk, ahol a műalkotás pusztá életrajzi adalékká szegényedik, s az életrajz is csak valami történelempótlék illusztrációja (egy olyan történelem-pótléké, melyet a magyar szakos tanár tanít, tekintve, hogy a magyar irodalom tanterv évszázadokkal a történelem tanterv előtt jár ...). Mindegy, mondom, hogy a régi vagy az új és legújabb átírt tankönyveink sugallta – állítólag modern – irodalomszemlélet szerint tanítunk, mert a műalkotás itt sem önmagáért való, hanem csak valami nehezen kihámozható irodalomelmélet és kultúrtörténet keverékének függeléke (ezért gyakran apró betűbe szorul). Igaz, itt a lehengető művész-áradat a réginél jobban takarja azt a tényt, hogy a művekről alig mondunk valamit.

Nem, nem kívánok itt én most irodalomtanításunk és tankönyveink közismert vagy kevésbé közismert bajaival foglalkozni. Mégpedig elsősorban azért nem, mert meggyőződésem, hogy az irodalomtörténet-írás és az irodalomtanítás elválaszthatatlanul összefügg egymással (nem véletlen, hogy Arany János Nagykőrösön éppen tanítási szükségből kezd irodalomtörténeti vázlatokat írni!). A tanítás, a tankönyvek problémái lényegében csak a tudomány gondjainak torzán felnagyított tükörképei.

A következőkben Madách Imre főművének, *Az ember tragédiájának* példáján szeretném megmutatni, hogy tanítási kudaraink a tudomány gondjaiban gyökereznek. Azt hiszem, a példa jó, hiszen azt, hogy Madách-tanításunk mennyire reménytelenül sikertelen, mindenki tudja, aki hallott már diákot érettségizni vagy felvételizni *Az ember tragédiájából*. Másfelől meg azt látjuk, hogy a színház mindig megtelik, ha a műsoron Madách drámája van: a diákkorban elriasztott emberek felnőtt fejjel, saját erőből mégis igyekeznek eljutni a műig, amely felkavaró, nyugtalanító, eleven hatóerő ma is. Nem véletlen, hogy az irodalomtörténészek is annyit írtak, vitáztak már róla. Mi van a dolog hátterében?

Az, hogy Madách valódi művész volt. Olyan, aki kimondta azokat a kérdéseket, amelyek robbanásra készen feszültek benne. Azokat a kérdéseket, amelyek ott feszültek talán legnagyobb kortársaiban is, csak azok nem tudták vagy nem akarták megfogalmazni őket. S Madách Imre e kérdésekre igaz, kegyetlenül igaz válaszokat is adott. Olyanokat, amelyek némelyikét még ma sem halljuk szívesen.

Ezért annyira időszerű ma is *Az ember tragédiája*. Ezért van, hogy bár az irodalomtörténészek Aranyt leszámítva megszületése óta csak hibákat találtak benne, meghódította a színpadot, meghódította az embereket itthon és külföldön egyaránt. Persze az elmúlt majd 130 esztendő nagyon hosszú idő. Egyes kérdéseket ma már nem is tartunk annyira veszélyesnek. Egyes válaszokat is talán – talán már el tudunk fogadni. De az egész mű még mindig túlságosan az elevenünkbe vág. Természetesen. Hiszen a lét végső kérdéseiről van szó.

E munka keretei szűkre szabják lehetőségeimet. Így hát csak egy – két ilyen kérdésre szeretnék kitérni. Kissé szorongva persze: felnőttünk-e már Madáchhoz? Elbírnuk-e már költői üzenetének súlyát? S ha a jelenlévők közül ki – ki elég felnőttnek véli is magát, nem kell-e félnünk Ádám – Keplerként még mindig, mert:

„Az az igazság rettentő, halálos,
Ha nép közé megy a mai világban.” (10. szín)

Vajon itt van-e már az az idő:

„Midőn utcákon fogják azt beszélni,
De akkor a nép sem lesz kiskorú. –” (10. szín)

* * * * *

Kezdjük egy olyan kérdéssel, amely *Az ember tragédiája* számára majdnem sorskérdés lett (megszületése után és az ötvenes években egyformán), egy olyan kérdéssel, melyet a történelem lényegében megválaszolt már. Az utópista szocializmus ügyére gondolok. Másképpen szólva a Falanszter színre. Arra, amelyről a kortárs nagyhatalmú kritikus, Erdélyi János így írt: „.... lehetetlen mást látni bennök, mint azon eszmék paródiáját, melyeket a civilisatio romlottsága, a társadalmi élet fenéje, a köznyomor kiáltó szava sürgetett elő az emberi elméből ama legjobb szándékkal, hogy mentessék meg nekünk a hamis tudomány, hatalom és pénz visszaéléseitől, zaklatásaitól.”

Erdélyi Jánosnak tulajdonképpen igaza lehetett – volna. Ha Madách elvetette volna a szocialisztikus eszméket, mint olyanokat, amelyeknek nem lehet szerepük a történelemben. Csakhogy nem ezt tette. Ellenkezőleg. Beállította az emberiség útját meghatározó eszmék közé. Ahogyan ezt próbálta is megmagyarázni Erdélyihez írott levelében: „.... midőn a szocializmus gúnyolásával vádolsz, akkor szabadság, keresztyén-ség, tudomány, szabad verseny s mindazon eszmék gúnyolásával is vádolhatsz, mik az egyes részeiknek tárgyai, miket azért választottam tárgyaiul, mert az emberiség fejlődésének főmomentumaiul nézem. Ilyennek nézem a szocialisztikus eszméket is, s ezért állítám elő egy képbén.”

Utólagos, leleplező magyarázkodás volna ez, mint ahogy Lukács György vélte? Nem. Hiszen a műben világosan, pontosan el is hangzik mindez. A 13. színben, amikor Ádám magához térvén ismét csatázni kíván, Luciferrel vitázva megfogalmazza e nézetet az eszmék sorsáról és szerepéről a történelemben:

„Lucifer: Valóban szép vigasz, bár hogyha még
A harc eszméje volna legalább nagy,
De holnap gúnyolod, miért ma vívsz,
Gyermekjáték volt, ami lelkesített. –
Nem véreztél-e Chaeroneánál
A megbukott szabadság védletében,

És Constantinnal nem küzdél-e később,
 Világuralmát, hogy megalapítsd?
 Nem vesztél-e hitmártírr gyanánt,
 S később a tudománynak fegyverével
 Nem álltál-é a hitnek ellenében?
 Ádám: Igaz, igaz, de mindegy, bármi hitvány
 Volt eszmém, akkor mégis lelkesített.
 Emelt, és így nagy és szent eszme volt.
 Mindegy, kereszt vagy tudomány, szabadság
 Vagy nagyravágy formájában hatott-e,
 Előrevitte az emberemet." (13. szín)

Elég egyértelmű. Igaz? Madách a Falanszter színben elvégez egy gondolat-kísérletet. Bemutatja, Ádám e jövőt jelentő eszméért is lelkesedik, majd mégis összeütközésbe kerül az eszme – anyagi világban eltorzuló – gyakorlatával, és itt sem leli meg a keresett harmóniát. (Mert rossz úton jár. Erről a mű fő kérdése kapcsán még lesz szó!)

Bennünket már kevésbé izgat az utópista szocializmus becsülete. A XX. század végén van már tapasztalatunk nem csak utópista szocializmusról, hanem másféléről is. Ma már talán megértjük, Révai József miért félt annak idején, hogy a Rákosi-korszakot valaki azonosítja a Falanszter-szín szocializmusával.

Ami számunkra most igazán érdekes, mert igazán megdöbbentő és elgondolkoztató, hogy Erdélyi János kritikájából az derül ki, hogy ő – miközben Madáchot megkövetelné – sokkal kevésbé hisz a szocializmus igazában, mint *Az ember tragédiája* szerzője. Az a fejlődés „főmomentumai” közé sorolja. És Erdélyi? Olvassuk csak tovább a sokat idézett írást! Nézzük, mi Erdélyi végső érve Madáchcsal szemben: „... mindegy, ha egyszer vígasztalását lelé benne a nyavalyás halandó: meg volt téve az emberiség iránti szent kötelesség: mert az álom is jobb, ha jó álom.”

Szóval nem baj, ha az utópista szocialista tanok hamisak, nem baj, ha egy embertelen világ megszületésével fenyegetnek, az sem baj, ha az egész nem igaz, csak álom, a fontos, hogy „jó álom” legyen! És nem az illik egy sorba (Erdélyi szavaival élve) a „farizeusokkal”, „ultramontánokkal”, „szervilisekkel”, aki a talán fenyegető valóság helyett hamis álmokat kínál? Hanem az, aki szét akarja foszlatni ezeket a rózsaszín illúziókat? Aki összetöri ezeket a „jó álmokat”?

Íme, helyben vagyunk. Minek arról beszélni, ami kellemetlen, amit nem jó hallani? ... Ugye, Erdélyi óta olyan sokat nem is változott a világ? ...

* * * * *

Szubjektíve persze meg lehet érteni, ha a nép iránt jóságos, atyai indulatokkal eltelt Erdélyi János szeme helyenként annyira káprázott *Az ember tragédiája* olvasásakor, hogy melléfogása már – már kínos az utókor olvasójának is.

Az eszkimó színnel kapcsolatban például azt írja: „A tizennegyedik szín éppen rendkívülit állít elő, midőn a végső éjszak vidékén, hol a természet csak teng és a történelem sohasem járt, következésképp az ember is csak hiányosan fejlődhetett, egy eszkimót és nejét úgy szerepelteti, mintha nemünk sorsa és viszontagságai ott dőlnének el ...”

Vajon hogyan történhetett, hogy Erdélyi János még a tizennegyedik sorig sem olvasta el a színt? Mert ha elolvasta volna akár csak addig, tudta volna, a szín nem a „végső éjszak vidékén” játszódik. (A színt első sorától idézem):

„Ádám: Mit járjuk e végtelen hóvilágot,
Hol a halál néz ránk üres szemekkel,
Csak egy–egy foka ver zajt, vízbe bukva,
Amint felretten lépteink zaján;
Hol a növény is küzdni már kifáradt,
Korcsult bokor leng a zuzmók között,
S a hold vörös képpel néz köd megől
Halál lámpájaként a sírgödörbe? –
Oda vezess, hol pálmafák virulnak,
A napnak, illatoknak szép honába,
Holott az ember lelke, erejének
Öntudatára fejlődött egészen. –

Lucifer: Ottan vagyunk. E vérgolyó napod.
Lábunk alatt a föld egyenlítője.” (14. szín)

(Csak a kétkedők kedvéért jegyzem meg, e sorokban sehol nincs utólagos javítás, a kéziratban már így olvasható a szövegrész!) És bizony nem akármiről van szó! Hanem az emberiség jövőjéről, az emberi nem perspektívájáról. Félelmetes képek, félelmetes gondolat. A jóindulatú magyarázók nem győzik mentegetni Madáchot, hogy nem így gondolta, hogy a tudomány tévedése vitte tévútra őt is. Lukács György viszont azt írja erről: „Egyenesen ügyvédi fogás ... a mű pesszimista perspektíváját azzal legyöngíteti, hogy az eszkimó-jelenet 'nem a mi világunk, hanem a távoli jövő, ha ugyan a tudomány nem csalódik.' Hiszen ha Madách tudományos nézetei később helytelennek bizonyulnak, az nem változtat semmit a már kész alkotáson. Az eszkimó-jelenet szerves része a Madách ábrázolta történelmi fejlődésnek.”

Így igaz. A mű zárt egész (ha nem az, akkor nem is műalkotás), ahol minden rész az egész szerves része. Lukács György nagyon jól teszi, hogy Madáchot megvédel-

mezi jószándékú, ám balfogásokban bővelkedő védelmezőitől. Lukács Györgynek igaza van. Madách valóban azt mondja, hogy az emberi nem útjának végén ott a halál. (Attól most tekintsünk el, hogy azért ez sem ilyen egyszerű, hiszen a 15. szín alaposan átértékeli az összes álomszínt, az egész álom-történelmet).

Azt viszont mindenképpen jó lenne megkérdezni, vajon Lukács György (és még oly sokan) miért tartja pesszimistának ezt a jövőképet?

A helyzet ugyanis az, hogy Madách tudományos nézetei a lényegüket tekintve egyáltalán nem avultak el. Persze ami a dolog szigorúan vett tudományos részét illeti, a Newton III. tételéből levezetett hőhalál-elméletet, ma úgy véljük, ez egy elavult kozmológia. Ma „nagy bumm”-elméletünk van. De mindez nem fontos. Mint ahogy lényegtelen mindenféle szaktudományos elmélkedés. Madáchot sem az vezeti. Legfőbb képi anyagát veszi az akkori fizikától. Őt nyilvánvalóan az a mély meggyőződés vezeti, ami sajátja minden nagy dialektikus gondolkodónak, hogy ami keletkezik, az el is múlik, ami született, ami él, az meg is hal egyszer. Élet és halál csak együtt értelmes fogalmak. Élet és halál együtt, egyszerre van jelen a világban. Ahogyan *Az ember tragédiájának* már a nyitóképében is megfogalmazza ezt Madách:

„Angyalok kara: Ott születendő világok,
Itt enyészők koporsója:
Intő szózat a hiúnak,
Csüggedőnek biztatója. –” (1. szín)

Hogy Erdélyi János ezt nem érti? Az csak annak bizonyítéka, hogy minden ellenkező állítás ellenére sem hatotta át igazán gondolkodását a hegeli dialektika. A dolog különben Arany Jánost is zavarta: Meg is jegyezte Madáchhoz írt levelében: „Ha a teremtés után mindjárt kezdődik a színmű, talán nincs helyén enyésző világokat látni még.” (Érdemes összevetni Arany szerény, tiszteletteljes megjegyzését Erdélyi nagyhangú, kategorikus elutasításával: sokmindent megérteni belőle!) Mi most nézzük meg, mit is válaszolt Madách Arany megjegyzésére: „... azért írtam, mert Lucifer is csakhamar e’ hely után taglalva a’ teremtés művét, csak az anyagok öszvegyűrásáról, keveréséről beszél, nem semmiből teremtésről. – Mint a’ mű folytán sokszor jó elő illy vonatkozás: ’kezdet, és vég’ bolond megkülönböztetés, egynek vég, másnak kezdet. –”

Világos beszéd. Arany János meg is hagyta érintetlenül a vitatott sorokat. Nos tehát azt el tudja az ember fogadni, hogy a felvilágosult deizmusból, annak magabiztos optimizmusából soha ki nem nővő Erdélyi János nem tudta megérteni Madách üzenetét. De Révai József? De Lukács György? Hol láttak itt pesszimizmust? Azt tudniuk kellett, nyilvánvalóan tudták is, hogy Madách igazat beszél. A valóságot mutatja. De hát a

valóságra nem mondhatni, hogy pesszimista! Az lehet lehangoló, lehet elszomorító, netán tragikus, de pesszimista? Mi? A tények? Miért hát akkor az elutasítás? A háttérben nem lehet más, mint számító, politikai taktika. A félelem, mi lesz, ha ez az igazság a „nép közé megy a mai világban”. Miközben a marxizmus fokozatosan valami újfajta megváltás-kultuszba nőtt át, és kezdett hasonlítani egy megszentelt dogmákból álló új kvázi-valláshoz, mégsem lehet megengedni, hogy Madách – bármennyire is igaza van – ilyen destruktív módon befolyásolja az emberek gondolkodását. Hogy lerombolja a szépen épülő rózsaszín illúziókat a fejlődés egyenletes, megszakítatlan menetéről egészen a „holnapra” megérkező kommunizmusig, amely egyenesen az „igazság birodalma”! Igaz? Inkább a „jó álom”!

* * * * *

Megkezdődik hát a mellébeszélés. Lukács György ezt írja (s azóta alig van elemző, aki ne ezt fogalmazná újra valamiképpen: Sőtér István, Mezei József – hogy csak a legismertebbeket említsem – egyaránt ezt állítják): „Nem lehet az elfogulatlan olvasó vagy néző szempontjából kétséges, hogy ez a perspektíva sötétben pesszimista, hogy az isten ... végszavai csak egy vallásosan ’ész feletti’ happy endet teremtenek, de nem adnak választ a dráma menete által felvetett kérdésekre.”

Finom és elegáns megfogalmazás. A lényege magyarul az, hogy Az ember tragédiája fő kérdésére (kérdéseire) a mű nem ad választ. Az csendben homályban marad, miféle kérdésről is van szó.

Nos, ha már így együtt vagyunk, és talán nem kell félnünk, hogy kiszivárog, ami itt elhangzik, kimondhatjuk, egyetlen kérdésről van szó tulajdonképpen: arról, hogy ha minden eszme egy idő után önmaga ellentétébe csap át, ha ez a messzi jövőben sincsen másképpen, sőt, az emberiség sem örök életű, sorsa nem a végtelen, egyenes vonalú emelkedés – Madách nagyszerű leleménye, hogy a műben az egyre öregedő Ádám egyszerre éli át a személyes és a nembéli halhatatlanság nyomasztó hiányát – nos tehát ha mindez igaz (és a mű bizonyítja, hogy igaz!), akkor mi célja, értelme van az ember, és még inkább az emberiség életének, létezésének?

És Madách nemcsak felteszi ezt a veszélyes kérdést, hanem kegyetlenül kimondja a választ is: Lucifernek igaza van, a teremtésből hiányzik az „összhangzó értelem”. Nincs az ember számára érthető, ésszel felfogható, előre kijelölt isteni (vagy bármiféle) cél. Az életnek sincsen célja, a világ létének sincsen teleologikus értelme. A világ – talán – megismerhető, de nem „megfejtendő”. Még a hegeli „eszme ön-

fejlődése" értelmében sem. Nincs semmiféle felfogható, transzcendens cél. Ezt mondja az Úr is:

„Az Úr: ...Ne kérdd
Tovább a titkot, mit jótékonyan
Takart el istenkéz vágyó szemedtől.
Ha látnád, a földön mulékonyan
Pihen csak lelked, s túl örök idő vár:
Erény nem volna itt szenvedni többé.
Ha látnád, a por lelkedet felissza:
Mi sarkantyúzna, nagy eszmék miatt
Hogy a múltó perc élvéről lemondj?
Míg most, jövőd ködön csillogva át,
Ha percnyi léted súlyától legörnyedsz
Emel majd a végetlen érzete.
S ha ennek elragadna büszkesége,
Fog korlátozni az arasznyi lét.
És biztosítva áll nagyság, erény." (15. szín)

S ha mindez még nem lenne elég, az Angyalok kara még világosabban fogalmaz:

„Angyalok kara: Tégy bátran hát, és ne bánd, ha
A tömeg hálátlan is lesz,
Mert ne azt tekintse célul
Önbecsét csak, ki nagyot tesz,
Szégyenelve tenni másképp;
És e szégyen öntudatja
A hitványat földre szegzi,
A dicsőet felragadja. –"

Ez bizony nagyon modern, nagyon is felnőtt etika. A saját lábára állt, önmaga erejére támaszkodó, önmaga erejében bízni tudó ember etikája. Azé, aki tudja, „isten meghalt”. Olyan emberé, aki már teljesen, e szó igazi értelmében ember. Hiszen az emberről van itt szó, Ádám, Éva és Lucifer együtt, ez maga az ember. Küzdeni tudásával, akarásával, nyughatatlan, „égi származású” erejével, meleg érzelmeivel és hideg, számító értelmével.

S ebben rejlik *Az ember tragédiája* nagy tanítása: a világ nem érthető a tiszta értelem számára, aki a luciferi úton indul el, az elbukik (nincs itt most idő arra, hogy megmutassuk, hogyan függ ez össze a felvilágosodás ész-kultuszának és a 48-as forradalomnak tapasztalataival, kudarcával). Elbukik Ádám is, a luciferi utat választva, mert hiába keresi, nincsen értelemmel felfogható rendje, célja a történelemnek. De a

világ, mutatja nekünk Madách, nem élhető meg egyoldalúan érzelmileg sem, mert az Éva vagy a Tömeg módjára a vegetáló, növényi létezésre emlékeztető érzelmi létbe süllyesztene. A két ellentmondó véglet között, csapódva ide – oda, küzdve mindkettőért és mindkettővel – így kell haladnia Ádámnak, az embernek. (S innen világos talán, hogy a valódi út már nem lesz azonos – még ha azonos lesz is – az álom-történelemmel, hiszen aki megéli, Ádám maga lesz más immár!)

Természetes, hogy ezt a feleletet nem tudhatja mindenki elfogadni. Lehet is vitatkozni vele. Nyilvánvaló, hogy az elmúlt százharminc év egyházi indíttatású elemzései elutasították *Az ember tragédiája* megoldását. De vajon Révai? De vajon Lukács György? Hiszen a dialektikus materializmus válasza lényegében azonos Madáchéval (nem véletlenül!). Akkor miért nem fogadták el? Kit akartak megvédeni az igazságtól?

Persze, hogy nem könnyű megbarátkozni Madách válaszával. Tudja ezt ő is nagyon jól. Azt is, hogy a válasznak melyik részét fogadja el a legnehezebben az ember. Ezért van, hogy a 15. szín végén, az Angyalok kara után Éva szólal meg először (neki könnyű, ő átérzi a helyzet fenségét, a „dalt”, és ez elég is számára):

„Éva: Ah, értem a dalt, hála Istenemnek!

Ádám: Gyanítom én is, és fogom követni.

Csak az a vég! – Csak azt tudnám feledni! –”

S ezért szólal meg még egyszer megerősítve az Ádámiban születő felnőtt embert az Úr:

„Az Úr: Mondottam ember: küzdj és bízva bízzál!”

* * * * *

Nos ha az irodalomtörténet-írás ennyire szemlesütve, ennyire óvatosan közelít *Az ember tragédiája* költői üzenetéhez, vajon akarhatja-e az ember, vajon szabad-e, hogy a diákok szembenézenek ezekkel az igazságokkal?

A középiskolai (gimnáziumi) tankönyv tesz arról is, hogy a tanárnak se legyen kedve, lehetősége mást mondani, mint amit a könyv mond. Jönnek sorba a tekintélyek (még szerencse, hogy Arany is szót kap): jön Erdélyi János, mondván, hogy az egész mű elhibázott, az „ördög komédiája”, jön Sőtér István, aki szerint az a megoldás, ha nincs megoldás, majd Németh G. Béla szavai arról, hogy *Az ember tragédiáját* áthatja a vitalizmus (ami legalább igaz). S ehhez járul a tankönyv szerzőjének elemzése, azzal a leleménnyel, hogy feltalálja a „nyitott” zárlat fából vaskarikáját.

Mert mi lesz, ha a gyerekek felfogják Madách igazságait, de nem bírják elviselni? Hiszen „az igazság rettentő, halálos” is lehet! Mi lesz, ha összeomlik még alig kialakult etikájuk?

Persze mindent megtettünk, hogy ez egyébként se történjék meg. A művet most már második osztályban, azaz 15–16 éves gyerekeknek tanítjuk, akikben még nincs meg a képesség ilyen filozófiai szintű gondolkodásra. Emellett a tankönyv alapvetően a politikai világnézet szintjére vulgarizálja a művet, mintha arról szólna, hogy mi a teendője a liberális nemességnek 48 bukása után. (Ez pedig – szerencsére – nem nagyon izgatja a diákokat. De sebj, inkább vesszen a mű, de védjük meg a gyerekeket!)

Mert van egy még nagyobb veszély is. Az ugyanis, ha tanítványaink megértik, sőt el is bírják viselni ezeket az igazságokat. És olyan felnőtt, autonóm személyiségekké válnak, mint amilyennek Madách Imre szerette volna látni az embert. Kinek kellene ma ilyen önállóan gondolkodó, nem befolyásolható, meggyőződésük alapján cselekvő fiatalok? Mit kezdene a mai középiskola ilyen fiatalokkal?

Hiszen – és ezt most egy kicsit az iskola védelmében is mondom – kinek kellene ma, a mai magyar társadalomban olyan felnőttek, akiket nem lehet rózsaszín illúziókkal, hamis demagógiával eltéríteni. Akiknek világnézetileg megalapozott meggyőződésük van, s e szerint cselekedni is mernek. Akikről Madách beszél ott a 10. színben:

„... utcákon fogják azt beszélni,

De akkor a nép sem lesz kiskorú. –” (10. szín)

Egy társadalom ... nem, csak egy középiskola. Ahol *Az ember tragédiája* elolvasása után magyarul szépen, kifejezően, fiatalos hévvel, mégis választékosan beszélgetnek diákok és a tanár az élet értelméről, a magára hagyott ember etikai nagyságáról, az élet súlyáról, a tisztesség értékéről ... nos ez az álmom. És remélem, hogy nem csak az enyém ...

IRODALOM

ARANY JÁNOS

1966 – – összes művei XIII. Budapest

1968 – – összes művei XI. Budapest

ERDÉLYI JÁNOS

1953 Madách Imre. Válogatott esztétikai tanulmányok. Budapest

LUKÁCS GYÖRGY

1970 Madách tragédiája. Magyar irodalom – magyar kultúra. Budapest

MADÁCH IMRE

1942 – – összes művei I-II. Budapest

1973 Az ember tragédiája (Facsimile kiadás). Budapest

1975 Az ember tragédiája. Budapest

MEZEI JÓZSEF

1977 Madách. Az élet értelme. Budapest

RÉVAI JÓZSEF

1960 Madách Imre. Válogatott irodalmi tanulmányok

SÓTÉR ISTVÁN

1979 Madách-tanulmányok. Félkör. Budapest

1987 Világos után. Budapest

SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY és többen

1980 Irodalom a gimnázium II. osztály számára. Budapest